

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՌՈՂՋԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԵԿԱՆ

ՏԵՏՐ 2.

ԳԻՆ 60 ՓԱՐԱՅ

ԿԵՐՈՒԻՄ

և ճԳԱՐԱՆԻ ԹԱՆԿՈՒԹ ԵՒԿԻԹՅԱՆ

— 1867 —

2

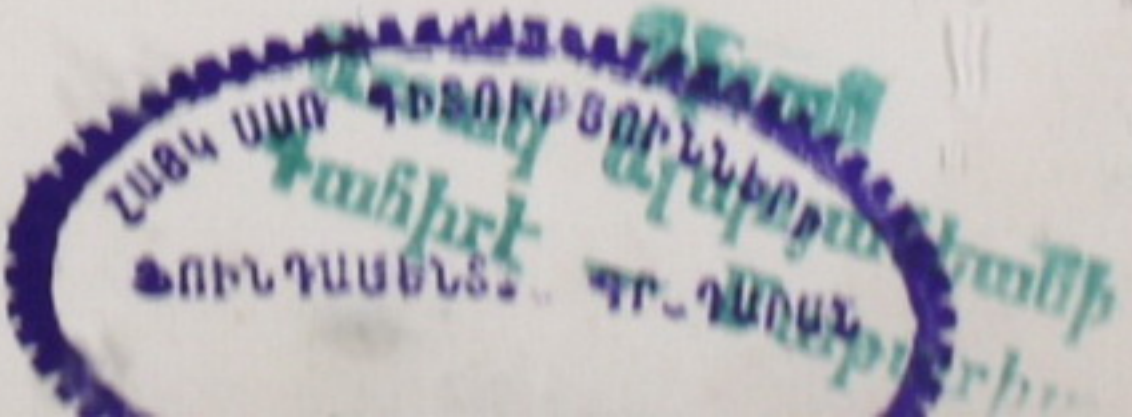
1283

Մասկանէ գրգեալ այս գգացողութիւնը կը
կորսնցնէ այն օրն , երբ զարթուցեալ խիղճը ,
բարոյական և ֆիզիքական օրինաց մէջ եղած
զանազանութիւնը կանանէ , և բարոյական ամէն
անասկ կարողութեանց անբողջութիւնը հոգի
կկոչէ :

Մ.Յս բարը վե բացեալ անուն կը կցու-
ցնէ , զի հոգին կ'այսանուի մարմնոյն հետ ու-
նեցած միութեամբն : Արեւմտեալը է ըսել
թէ հոգին մարմնոյն վրայ կազդէ , զի մեր
երկուքն ալ իրենց գործողութեան միութեանը
մէջ կնշմարենք : Մ.Ջ ձեռքը ձախը կրննէ ,
բայց ոչ ինքնիրեն : Մշխակա , խակումն (մաս-
ճեխն) , խակապէս միացեալ հոգւոյն և մարմնոյն
անբաժանելի գործողութիւնն է : Օչ այս հաս-
տատող բազմութիւ օրինակներ կան . ինչպէս՝
խնդալն , արտասուքն , իր նշաններէն մին է ,
որանց կասն է ջղային գրութիւնն * : Մ.Յս կե-
տին վրայ ուրիշ ըսելիք չունինք :

* Տ զայն ԿԵՆՏԻՆ ըսելով , պէտք է ի-
մանալ , մարդու մարմնոյն ամէն կողմ տա-
րածուող ջիզերն , որք ճնունդ կանուան ուղե-
ղէն . — ջիզերուն պաշտօնն է մարմինը շարժել
և գդալ . — մարմնոյն այն մասին մէջ որ ջիզերը
կհիւանդանան , այն մասը շարժելու և գդալու
կարողութիւնը կկորսնցնէ . ինչպէս և նախնիքը :

Մ.Յս
659

Նոյնպէս պիտի զգուշանանք, հիւանդութեան պատճառներուն և բժշկուելու վրայ խօսելու ատեննիս, դատարկ մեկնութեանց մէջ մտնելէ : Մ.մէն հիւանդութիւն, ներքին կամ արտաքին պատճառ մ'ունի. և հիւանդութիւն մը ծնունդ կառնու, թէ ի ծնէ ունեցած սերմի մը արտաքին ազդեցութեան աճմանէն, թէ բնակած կլիմային մնասակար ազդեցութենէն, որ և նոյն ազդեցութիւնը կաւելնայ մարդու այն ինչ հիւանդութեան ունեցած բնական և մասնաւոր յարմարութեամբն : Մ.ռաջին կարգին կվերաբերին ոչ միայն ժառանգական, և կազմուածքէ կախումն ունեցող հիւանդութիւններն, այլ նաև խումբ մ'ալ ուրիշ տեսակ հիւանդութիւնք, որոնց ո՞ր տեսակի վերաբերելնին դեռ բաւական սորվուած չըլլալով, ճշդիւ կարգի մը տակ դասուած չեն :

Կհարցնեմ թէ, արդե՞ք, այս տեսակ պարագայից մէջ, միտքը՝ հիւանդութեան դէմն առնելու որ և է կարողութիւն մը չունի : Չեմ խօսիր, բժշկաց՝ մարդուս կազմուածքը բարւոքելու և հիւանդութեանց դէմն առնելու համար գործածած միջոցներուն վրայ : Մ.յս դեղերն ալ արդարև մտքէ կծնին, բայց ոչ թէ հիւանդին մտքէն : Պիլիսոսիաները, մանաւանդ բարոյագէտները, ժուժկալութիւնն և կիրքերը

բարեխառնելու արհեստը կսովբեցնեն : Մենք
այլ, մեր այս պաշտօնին մէջ, ահա, այս դա-
սերը պիտի տանք :

Հասարակութեան նայելով, մարդու մը
առողջութիւնը, կազմուածքէն կդատուի : Աւ-
րեմն, ինչ ըսել կուզէ այս բանը (առողջու-
թիւն) իր ռամկական նշանակութեամբն : Արիշ-
բան չէ, այլ մարդուս կազմուածքը բազկա-
ցնող զանազան տարերց ներդաշնակաւոր հա-
մեմատութիւնը : — «Այն, ըսաւ Հէռտըր,*
մարդուս ֆիզիքական և բարոյական կատարե-
լութիւնը կազմող բնական համեմատութիւններ,
որոնք անթիւ ըլլալով, գոյութեան բոլոր ձե-
ւերը կպարունակեն . ինչպէս՝ ամենէն քարշելի
տձևութենէն, մինչև Յոյն դիւցազանց երկնա-
յին (առասպելեալ) գեղեցկութիւնն : Ամէն
մարդ, ամէն տեսակ միջոց ի գործ դնելով
իրեն յատուկ և յարմար եղածները կփնտուէ :

---

*Աթֆրրիտ Հէռտըր, Վերմանացի գրա-
գէտ, ծնաւ 1744 ին, Մօնոունկրնի մէջ
(Արևելեան Նորուսիա) աղքատ ընտանիքէ մը,
և մեռաւ 1803 ին . միայն իր ջանիւքն ու աշ-
խատութեամբն յառաջացաւ և կղերական դասը
մտաւ : Նազմաթիւ գործեր ունի Արօնական,
Ղստուածարանական, Փիլիսոփայական, Պատ-
մական, Հնագիտական, Վրական և Արհես-
տական :

զի նորա միայն իւր կենաց կատարեալ վայելու-
մը կուտան” : Աւ ես կաւելցնեմ այս մա-
սին , ըսելով թէ , նորա են առողջութեան
պայմաններն : Աւստի , կհարցնեմ թէ , մարդս՝
որ բնութեան մէջ միայն ինքն է կարող ինք-
զինքը սովորելու , չկրնար ինքզինքը ճանաչել :
“Այն որ” , ըսաւ , Պիւթագորաս , * “տիեզերս
կչափէ , չկրնար ինքզինքն ալ չափել” : — Այժմ
մարդս , կարող է իւր համեմատութիւնները
ճանաչել և չափել , ուրիշ բանով չէ , այլ
նոյն իսկ մտաց կարողութեամբն . ուրեմն ,
մարդս՝ հողւոյն միջոցաւ , կարող է , իւր գո-
յութեան վրայ ազդել , և հետեաբար հի-

---

* Ծնաւ Քրիստոսէ առաջ 408ին Ապտերի
մէջ : Արիտասարդութեան մէջ բռնակիր էր .
ետքը՝ Ռէմոկրիտէսի աշակերտն եղաւ : Վարդմը
բացաւ նախ Ապտերի մօտ , յետոյ Մթենք ,
և ստակով դաս տալով խիստ հարստացաւ .
Յունաստանի գլխաւոր քաղաքները , Սիկիլիա ,
մեծ Յունաստան գնաց , և վերջապէս Մթենք
եկաւ բնակելու . բայց Մթենացւոցմէ վռնտ-
ուելով , մակոյկով փախչելու ատեն , ծովը
խեղդուեցաւ 489ին Քրիստոսէ առաջ : Ղար-
տասանութեան , Բնական գիտութեան և Քա-
ղաքավարութեան վրայ շատ գրեց . բայց բո-
լորն ալ երեցին Մթենքի դատաստանապետ-
ները :

անդուլթեանց , մանաւանդ թէ նոքա անոնց
աղբիւրն , իրենց անձնական կազմուածքին մէջն
ունին :

Տարօրինակ պահանջմունք , այնպէս չէ ,
հոգւոյ զօրութիւնն իւր սահմաններէն անդին
տարածել ուզելը , կարծես թէ ապրած աշ-
խարհնիս մեր կենաց հուսկն եղած ըլլար . ե-
զական է այս , սակայն ինչ ասկէ աւելի ճշ-
մարիտ : Մարդ , տղայ , ամէն մէկն ինքզինքը
կներկայացնէ իւր մասնաւոր կազմուածքին , իր
քիչ կամ շատ զուարթ , քիչ կամ շատ տը-
խուր բնաւորութեանը համեմատ . կարողութիւն
մ'է որ կգործէ , զգացուածին համեմատ :
Ուրախութիւն կամ տխրութիւն հոգւոյ
զգացածներուն պատկերներն ըլլալով , չենք
կրնար , արդեօք , ուզած ատեննիս զանոնք ե-
րևան հանելու կամ աներևութացնելու միջոց-
ները գտնել : Ընք կրնար , արդեօք , մեր
աչքերը միշտ աղէկը տեսնելու կրթել , քան
թէ զանոնք սեցնել և տկարացնել , ինչ որ կը-
նենք միշտ խնամոց զանցառութեամբ : Արդա՛ ,
Շէքրսբիւրի * մէջ , փոթորկի ատեն Ա իւ

---

* Աւելեամ Շէքրսբիւր , Անգղիացի թատ-
րերգական բանաստեղծից առաջինը , ծնաւ 1563
կամ 1564 ին , Ա լաուվիք վիճակին , Աթրաթ-

Թագաւորին և իւր ընկերոջ կորսուիլը . մէկն
անձրեւէն թրջած , ցուրտէն կդողայ , իսկ միւսը
համր և անզգայ , փոթորկին դէմ չափազանց
բարկանալուն :

Մտաց կարողութեան ամենէն ազդու նշանն
է իր անկարողութիւնն : Ով չգիտէ թէ ոամիկք ,
որոնց հոգին տգիտութեան գիշերով ծածկը-
ուած , մարմնական բազմաթիւ հիւանդութիւն-
ներէ ազատ կմնան , որոնց ենթակայ եղած են ,
ընդհակառակն , իրենց շուրջը գտնուող խիստ
շատերն : Առաջիններն , իրենց ուշադրութիւնը ,
միշտ մի և նոյն խորհուրդով մը յափշտակ-
ուած , մարմինը կմոռնան , որով մտաց բոլոր
զօրութեանց այսպէս մէկ կէտի մը վրայ ամփո-
փումը , զիրենք արտաքին ազդեցութեանց ան-
զգայ կընէ : Աթէ այսպէս է , ուղիղ , հաս-
տատ , և աղէկ տնօրինեալ կամք մը չկրնար
ունենալ այնքան կարողութիւն , և մի և նոյն
գործերն ընել , որչափ կընէ նուաճեալ , ան-
շարժ կամք մը , ինչպէս է խենդիներ :

Փորտչայր աւանի մէջ , փուրթ ծախողի մը զա-
ւակ էր . 18 տարեկան ամուսնացաւ , 26 տա-
րեկան օրիորդի մը հետ , խիստ անկատար էր
առած դաստիարակութիւնը :

Պէտք չէ ըսել թէ որչափ անհամար են
այս հեղինակին գործերն , և մանաւանդ ամէնքն
ալ մէկզմէկէ ընտիր :

Մեզ զի ապի բժիշկ մը, Մեզ զի ոյ կլիմային,*
որ մառախլապատ և ածուխոտ է, իր հայրե-
նակցաց առողջութեանն ըրած ազդեցութեանցը
վրայ խօսելու ատեն, հետեւեալ դիտողու-
թիւնները կրնէ : «Մա՛հ, որ մինչև ցարդ
Ղոնտրայի օդին յատկացած խուճք մը հիւան-
դութեանց պատճառը՝ բնակչաց սովորութենէն
կախուն մն ունենալն ըլլալը չէ որոշուած» : Օ՛ր
ինչպէս որ մարմինն, օդին տաքութեան աստի-
ճանին ամէն փոփոխութեանց դէմ, իւր ներ-
քին տաքութիւնը գրեթէ անփոփոխելի կպահէ
միշտ, նոյնպէս ալ մարդկային հոգւոյն մէջ
դիմանալու հաստատ զօրութիւն մը կայ, որուն
դործողութիւնն՝ արտաքին զօրութեանց վայ-
րենի դործողութեանը կհաւասարակշռէ : Է-
ւանդ կին մը, մինչև անգամ իւր սենեակին
մէջ պտրտելու անկարող, սակայն առանց հոգ-
նելու և ցաւ մը դգալու, մինչև կէս գիշեր
պիտի կրնայ պարել իր մէկ սիրած պարողին
հետ : Մ. յս ըսածնիս բազմաթիւ օրինակներով
հաստատուած է բժիշկներէն : Օ՛ր սիրելի կիրք
մը, մարմնոյն կենսական թելը կզարթուցանէ :
Մե՛նք որ Ղոնտոնի օդէն կտժգոհին, ճիշտ
այն խուճք մը անպիտան, ծոյլ և դատարկա-

---

* Մեզ զի ոյ կլիման խոնաւ, ցուրտ և մի-
գոտ (խոնաւ) է :

պորտ մարդիկն են . զի անոնք միայն օգաչափը
չեն քններ , որոնց ուշադրութիւնն ու մարմինն
անդադար զբաղած են : Իրաւ է որ 'Նոյեմբերի
տխուր ամիսը , մելամաղձութեան և անձնաս-
պանութեան ժամանակն է , բայց և այնպէս ամ-
մենախաւար երկինքի մը բոլոր ամպերը չեն կա-
րող պայծառ հոգւոյ մը զուտ օդը խաւարել :
Եւելագարութեան բարոյական աղդեցութեան
տակ ընկճեալ հիւանդք աւելի պակաս կնեղ-
ուին ասով , քան թէ օդին ֆիզիքական աղ-
դեցութեամբը : Մարդս ինքզինքն իր ձեռօքը
միշտ խռովելու ենթակայ ըլլալով , աշնան ատեն ,
զորօրինակ , տերւները թափելու ատեն տես-
նրուած զանազան դէպքերը , մահառիթ կար-
ծիքներով կմեկնէ , որք մարդուս միտքը կը-
տանջեն ու կտկարացնեն : Արդարեւ , եթէ մելա-
մաղձի մը վախերն , անհանգստութիւններն օդին
փոփոխութեանց հետ կպակսին կամ կշատնան , այս
ալ մէկ խօսքով , դարձեալ կամքին գործն է ,
ուսկից կախումն ունին հիւանդին խելացնոր
յարմարութիւնն ու զանի ծնող հետեւութիւնը :
Մելամաղձութիւնը միշտ տկար բնաւորութիւն
մը , կամ թէ դէթ ժամանակաւոր տկարութիւն
մը կենթադրէ : Մարդս ձանձնալով իր հոգ-
ւոյն տկարութիւնը , զանի դարմանելու է առանց
հանգստեան և դադարման . այս է ահա , այս-

սխիսի պարագայից մէջ , բժշկուելու ամէնէն
ազդու և ընտիր միջոցն ” :

(Մեզդիական՝ Սեբեասեան Ունիւեթիւնն անուն
օրագրէն առնուած . 1830) :

Արն է այն բժիշկն , որ իր փորձառու-
թեանց շրջանին մէջ , որչափ որ ալ նեղ ըլլայ ,
այս տեսակին վերաբերեալ խումբ մը օրինակ-
ներ չէ ժողոված . օրինակներ , որք խիստ յա-
ճախ կտեսնուին , մանաւանդ բազմաբնակ մեծ
քաղաքաց մէջ : Չե՛նք կրնար ըսել , ուրեմն ,
եթէ ներելի է , թէ քաղաքաց օդը բաղադ-
րեալ է բնակչաց կիրքերէն , մտածմունքներէն
և սրտմաշուքներէն : Անձնասպանութիւն ,
զոր Ա ինքն ինք աւելի թշուառութեան կ'յատ-
կացնէ , խիստ զգայուն բնաւորութեանց , խիստ
գիւրազգաց հոգիներու բաժինը չէ մի , որք
խիստ տկար են արկածից իրական կերպով տա-
նելու : Ա կայութեան կ'հրաւիրեմ պաշտօննին
խղճիւ և անթերի կատարող բժիշկները : Ար-
ժիշկն՝ իր պարտաւորութիւնն ամենայն խղճիւ
և անձնուիրութեամբ կատարելովն է որ կարող
եղած է նեղ օրերուն մէջ , ամէն դժուարու-
թեանց յաղթել , անվտանգ պահել իր Ֆիզի-
քական և բարոյական գոյութիւնն՝ այնքան տը-
խուր դիպաց և անցից մէջ : Վարտաւորութիւնն ,

Մ. քիւլլէսի* նիզակին նման, ըրած վէրքերն
ինքը կբուժէ: Աէօթըն՝ ահա այս մասին ազդու
օրինակ մ'է, կամքին մարդուս մարմնոյն վրայ
ունեցած ազդեցութիւնը յայտնելու. այսպէս
կպատմէ նա ինքն, Աէօթը: «Տարափոխիկ ջերմի
մը ատեն, որ բոլոր շուրջս անհամար զոհեր
կընէր, անզերծանելի ժանտի մը ենթակայ եղած
էի, բայց և այնպէս կարող եղայ, ազատ մնալ
հաստատ կամքիս ազդեցութեամբը. չէ գիտ-
ցըուեր դեռ թէ կամքն՝ ինչ մեծ զօրութիւն
ունի այսպիսի պարագայից մէջ, զօրութիւն մը,
որ բոլոր մարմնոյն մէջ տարածուելով, այն-
պիսի աշխուժութեան մը մէջ կդնէ մարմինն,
որով հեռի կմնայ ամէն վնասակար ազդեցու-
թիւններէ: Ալախը՝ տկարութեան նշան է, որ
զմեզ առանց պաշտպանի՝ թշնամւոյն յաղթող
յարձակմանց տակ կնուաճէ»: Հոգւոյն՝ կե-
նաց, կամ հոգւոյն՝ մարմնոյն վրայ ունեցած

---

*Թէթիսի և Ռէլէի որդին, Ֆրթիօթիտի
թագաւոր, Տրովագայի պատերազմին մէջ ա-
մէնէն հռչակաւոր դիւցազնիւններէն առաջինն ե-
ղաւ: Պատերազմին տասներորդ տարւոյն մէջ
Ռիամի դուստր, Ռօլիքսէնի հետ պիտի ա-
մուսնանար, եթէ Ռաարիս զինքը չսպաննէր:
Սակայն ուրիշ կերպ ալ կպատմեն ասոր մահն.
Ինչպէս Հոմերոսի մէջ կկարդացուի թէ պա-
տերազմի մէջ մեռաւ:

ազդեցութեան վրայ խօսելու ատեն, կրնանք յառաջ բերել Աէօթըն իբրև օրինակ, և ասացոյց. զի ասոր համար ամէն բան ճշմարիտ և իրական է: Ի այց ինչպէս շատերու, նոյնպէս Աէօթի համար ալ ըսողներ պիտի գրտնուին, և կգտնուին, թէ ասոնք ուրիշ բան չեն, այլ ցնորք:

Ի այց ինչ է կեանքը բնապէս, եթէ ոչ կամքին աշխատութիւնն, որ կծառայէ նուաճել արտաքին զօրութիւնները, փոխել մարդուս վիճակն՝ իւր անվախճան յաղթութիւններովն, առանց նորա (մարմինին) իսկութիւնն, էութիւնն այլայլելու: Ինքնակամ աշխուժութիւնը գոյութեան պայմանն է, և որուն պայմանն ալ մարդուս իմացական կարողութեանց կատարելագործութիւնն է, որք են ՄՏԱԾԵԼ, ԿԱՄԵՆԱԼ, ԳՈՐԾԵԼ: Արքան որ մարդուս մտածելը զօրաւոր ըլլայ, իր ինքնակամութիւնն ալ այնքան աւելի աշխոյժ կը ըլլայ, որ այս ալ ուրիշ բան չէ, այլ նոյն ինքն կամքը:

Մարդս, իրաւ է որ, զինքը նեղող, աշխարհս բոլորովին իր վրայ ծանրացնող հազար ու մէկ ազդեցութիւններով շրջապատեալ է. բայց իր բնաւորութենէն ալ աւելի զօրաւոր բան չկայ: Ինութեան մէջ գտնուած էակները, զօրութիւններ ըլլալով, մարդուս ամբողջու-

Թիւնն ալ ոյժ մ'է : Աւտի երբ այս ոյժն ինքն-
իրենն չզարթնուր , պէտք է , սաստիկ շարժմամբ
մը այնպիսի վիճակի մը մէջ դնել , որ վերջա-
պէս ստիպուի կանխաւ : Վործելն ապրիլ է .
ինչպէս որ և հին առած մը կըսէ թէ , ճան-
քորդոս-խեան մէջ կամ ամուսնո-խեան տուք օրը շեռ-
նուի : Մտիկ ըրէ , Պուլվըր , այս խորին մտա-
ծողը : «Վրեթէ բնաւ , կըսէ , մանաւանդ Ե-
րիտասարդութեան ատեն , հիւանդութիւն մը
անբուժելի չէ , քանի որ միտքն առողջ է :
Վմէնէն փափուկ և ամէնէն տկար մարդը թող
ինքզինքն աշխատութեան տայ , այն ատեն հի-
ւանդ ըլլալու ժամանակ չպիտի ունենայ , ծու-
լութիւնն է մարդս սպանողը , չճառայող պող-
պատն ալ կժանգոտի » :

Ա վերջապէս ինչ որ ալ ըլլայ այս ընդհա-
նուր դիտողութեան արժէքը , մինչև անդամ
եթէ աշխատութիւնն ու անգործութիւնը մի և
նոյն հիւանդութիւնները ծնէին , դարձեալ
պէտք է խոստովանիլ թէ մէկը միւսէն մեծա-
պէս կտարբերի , մէկն ողջպահիկ , և միւսն
հակառակ ըլլալով , հոս կամիփոփենք , և պէտք
չենք տեսներ ուրիշ օրինակներ ալ աւելցնել ,
հոգւոյն՝ հիւանդութիւնները մարմինէն հեռա-
ցընելու կարող ըլլալը հաստատելու :

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

Վեդեցիո-թի-նն՝ առողջութեան նշոյն է :

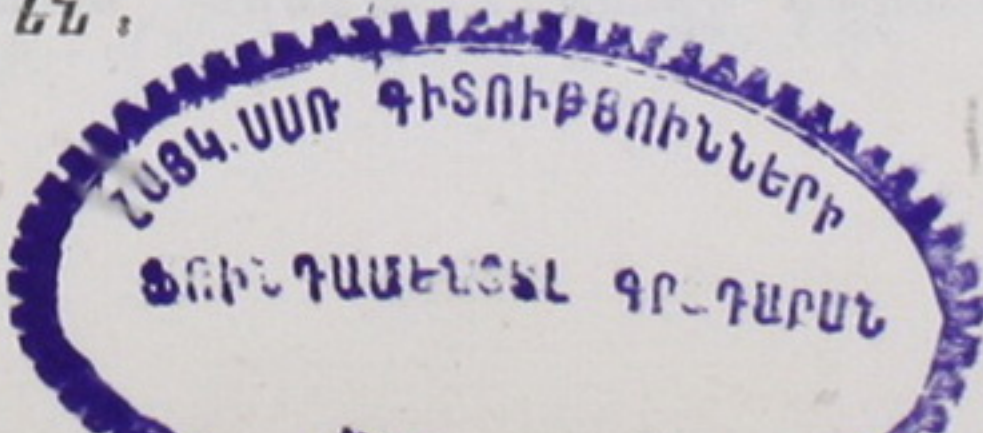
Բնութեան նման մեծացոյ քան զկայ .
և զկայ քան ճը այնքան համեմելի , որչափ
առողջութի-նը :

Պ. որ Ելեկէլ : *

ԿԿԿ
959

Վրոյս առաջին մասին մէջ , մարդուս մտաց՝
արտաքին ազդեցութեանց դէմ դիմանալու ոյժը
հաստատեցինք : Արքաքննին տաղանգք ըսած
են թէ , « որովհետեւ մեր հարթնը լուսաստորո-
թեան և աշխարհիս Գոգիտութեանց գործին է , ուստի
անյին տեր ըլլան ալ , աշխարհիս տերն ըլլալ է » :
Սենք մինչև հոն երթալ համարձակեցանք .
սակայն բաղդը մեր ձեռաց մէջ այնպիսի գիւրք մը
ձգել տուաւ , ուր այս կարծեաց համամիտ խոր-
հրդածութիւններ կգտնենք , ինչպէս է զորօրի-
նակ հետեւեալն , որ միանգամայն պարզ և
դիւրհասկանալի ըլլալով մեկնութեան չկարո-

* Փիլիսոփայ , ծնաւ 1772 թուականին Հա-
նովրի մէջ . 1827 ին Ա իէննայի մէջ փիլիսո-
փայութեան դասատու եղաւ , ուր մեռաւ 1829 ին :
Փիլիսոփայութեան վերաբերեալ շատ գրու-
թիւններ ունի . որոնցմէ շատերը Վաղղիարէնի
թարգմանեալ են :

տիր : « Ճշմարտութեան գէժ է արդեօք , Ա-
ռաջին՝ հոգին ու մարմինը մեկզմէկու վրայ
փոխադարձ գործողութիւն մ'ունենալնին հա-
ւատալն : Արկրորդ՝ թէ հոգին իբրև անշօշա-
փելի ոգի մը , ամենուրեք առանց խոչընդոտի
թափանձելով , իր ազդեցութիւնն արտաքին
աշխարհին , մարմնոյն վրայ կներգործէ , և թէ
իր ամենաշխոյժ գործողութեանցը համեմատ
անոնց ծնունդ տուած կեդրոնը կփոփոխէ :
Աւստի և մտախոհութիւնն իրաւունք կուտայ
մէզ սա ենթադրութիւնն ընել թէ , բարե-
սիրտ մարդուն ներկայութիւնն երկիրս կպտղա-
բերէ , օդը կմաքրէ : Իսկ չարն ու իր շարու-
թիւնները տեսակ մը ժանտ կտարածեն իրենց
շուրջն , որոնց ճամբուն վրայ բարեսիրտ
մարդը կմտի , և տկարն ալ գէշութիւն ընելու
յօժարութիւն կզգայ : Այս յառաջ բերած-
նիս , թէ որ այսօրուան համար տարօրինակ կե-
րևի , տարակոյս չկայ թէ տարիներէ ետքը հա-
սարակաց ճշմարտութիւն մը պիտի ըլլայ : Թող
մտածուի , զորօրինակ թէ , ինչ կխորհի հա-
սարակութիւնը , մարդասպանութիւն գործուած
տեղի մը վրայով . ուստի հասարակաց հաւատքը
կամ կարծիքը քննութեան առնուիլը կարևոր
է , զի ընդհանրական վկայութիւն մ'է , որ
շարունակ կքննէ գէպքերն՝ առանց մեկնելու :

Աւանդ, որ չենք դիտեր թէ ի՞նչ պիտի գու-
շակէր, Պէպլինի երևելի Հէյմս բժիշկն,
որ խիստ հռչակաւոր էր՝ մորթային հիւանդու-
թեանց տեսակը միայն հոտէն որոշելու կողմանէ,
մի և նոյն անդամով, հոտոտելիքով, իրեն հետ
յարսքերու թիւն ունեցող մարդոց բարոյական
զանազանութեանը նկատմամբ՝: Այս հետա-
քրքրական հատուածէն քաղելիք օգուտն ըն-
թերցողին թողլով, ուրիշ մ'ալ յառաջ կը-
բերեմ, Սթաէլին* սա երևելի մէկ խօսքն, և
որուն վրայ աւելի կանանց ուշադրութիւնը կը-
դրաւեմ, յուսով թէ նոքա ևս նայուածք մը
նետեն այս գործիս: «Մեր ձեռքն է առող-
ջութիւնը վերստին ձեռք ձգել, հիւանդութե-
նէն չվախնալով, և աղէկ հասկնալ թէ առող-
ջութիւնն է մարմնոյն գեղեցկութիւնն և կե-
նաց հրապոյրը»: Չանանք, ուրեմն, այս խը-
րատին խորը թափանձել. զի մարդուս Ֆիզի-
քական վիճակը բարոյական վիճակին թարգ-
մանն է:

---

* Հեղինակ եղող կանանց առաջինը. ծնաւ
Փարիզ 1766ին, ուր և մեռաւ 1867 յուլիս
17ին:

Այս հռչակաւոր և հազուագիւտ կնոջ
կենցաղավարութիւնն արդէն Աիլիկիոյ մէջ հրա-
տարակելու պատրաստած ըլլալնուս, հոս համա-
բոս կանցնինք: (Տես Աիլիկիա թիւ 7):

Աւագածեալ* «յաղագս դիմաց» անուն
պատուական գործոյն մէկ գլխոյն մէջ կընայ
անդացուցանել թէ, ինչպէս որ բարոյական գեղեցկու-
թեան և Ֆիզիքական գեղեցկութեան նոյնպէս ալ Ֆիզիքական սոգեղութեան և բա-
րոյական սոգեղութեան մէջ զգալի ներդաշնա-
կութիւն մը կայ: Այս նմանութիւնը ճշգիւ-
կհաստատէ թէ, արդարեւ երկնային իմաստու-
թիւնն ամէն մէկ անհատին մասնաւոր և որոշ
ձև մը տուած է: Սակայն գեղեցկութիւն բա-
ռով պէտք է հասկնալ ոչ թէ անցաւոր հրա-
պոյր մը տուող քաղցրութիւնն, այլ միտքն
որ գոյութեան ամբողջութիւնը կներկայացնէ,
ու նաև պէտք է իբաց հանել կրից չափազան-
ցութիւններէն ծնունդ առնող անջինջ տիպն:
Այն խորագիմայից կվերաբերի, գրեթէ ան-
հերքելի փորձերով, հաստատել թէ, ամէն
մարդկային կազմուածք իր գոյութեան մէջ իր
վերջին կատարելութեանց ձևերն ու օրէնքները
կպարունակէ, և թէ բնութիւնը նիւթական աշ-
խարհին մէջ իմացականութեան աշխարհը կա-
ռավարող օրինօք յառաջ կերթայ, մենք ըստ
մեր կարծեաց պիտի ըսենք թէ միտքը, մարմ-
նոյն ձևին վրայ ալ ազդեցութիւն ունենալով,
իր զօրութիւնը կցուցնէ թէ գեղեցկութեամբ

*Տես երես 3:

և թէ առողջութեամբ : Բնաւորութիւնն , այսինքն զգալու և կամենալու սովորական եղանակը , կաճեցողական միսերուն* վրայ ազդելով , կազդէ հետեւաբար ևս դիմաց նշաններուն և գծերուն : Դպիտը , խնդալն , արտասուքը , ջղային շարժմունքն , և այլն , յաճախ կրկնուելով , դիմաց կակուղ մասանց , այսինքն նոյն մասին մէջ գտնուող միսերուն և մորթին վրայ ներգործելով , հոն կձգեն իրենց նշանը , նոյն մասանց՝ նոյնը յաճախ կրկնուելու մեծ յարմարութիւն մը տալով . այնպէս որ , վերջապէս նոյն մասին մշտնջենաւոր սովորութիւն մը կուտայ : Միսերուն այսպէս յաճախ կրկնութիւնն ալ յաջորդաբար իրենց տակն եղող կարծր մասունքները փոխելով է որ , կմեկնեն մարդոց գանկերուն զանազան , հաստ կամ բարակ ըլլալու վիճակները : Արքրոտ մարդիկ , ծերութեան ատեն իրենց ճակատներուն վրայ , հանդարտ

---

* Բնագննութիւն կոչուած գիտութիւնը , մարդուս կազմուածքին մէջ գտնուած բոլոր միսերն երկուքի բաժնած է . Բնչպէս միսերէն ոմանք ուզենք չուզենք , քնանանք կամ ոչ , անդադար շարժման մէջ են . այս դասէն են զորօրինակ սիրտն , և աղեաց , ստամոքսի , և այլն մէջ գտնուած միսերն : Ոմանք ալ (միսերէն) կշարժին երբ ուզենք , զորօրինակ ձեռաց , ոտից , և այլն , մէջ գտնուած միսերն :

մարդոցմէ աւելի կորնճմտած խորշում ունին :
Արդարեւ , առաջիններուն , դիմաց միսերն աւելի
շատ անգամ շարժման մէջ մտնելնուն , սոյն
շարժումներէն ծնունդ առած ծալքերը մշտն-
ջենաւոր կմնան . այսպէս կըլլան նաև մարմնոյն
ամէն անդամներն , ամէն մէկ մասն : Այն որ
բարեբաղդաբար ազատ է մեծ սրտմաշուքներէ ,
երկայն ատեն հանգիստ և ուրախ շնչելով ,
կուրծքն ազատօրէն աւելի կլայննայ ու կմեծնայ .
նոյնպէս նաև իր մէջ պարունակեալ անդամք* :
Անդհակառակը , մի և նոյն քննութիւնը ցաւօք
և հեծութեամբ ապրող , արեան շրջանի ազատ
գործողութեան արդելք ունեցողներուն վրայ
ընելով , ցաւալի նշաններ սխտի նշմարուին ,
տխուր նշաններ , որք ծնունդ կառնուն արտա-
շընչութեան խանգարումներէ , սննդեան գոր-
ծողութեանց տկարութենէն , և այլն : Մարդս՝
իր բոլոր կենացը մէջ սովորաբար ենթակայ
եղած բարոյական տպաւորութեանցը դրսէն ան-
դամային նշանը կպահէ . և այս նշանն այնքան
աւելի անժխտելի , աւելի բացայայտ է , որքան

---

* Կուրծքին մէջ պարունակեալ անդամներն
են երկու թոքերն (ագճիյէր) շնչառութեան , և
բրիւնը մաքրելու յատկացեալ անդամներն , և
սիրտն , որ կեդրոն և ամբար է արեան , և զանի
բոլոր մարմնոյն մէջ պտրտցնելու կծառայէ :

որ տպաւորութիւնք աւելի կանուխ , սաստիկ ,
ուժգին , ու աւելի յաճախ եղած , և վերջա-
պէս եթէ բնական յարմարութեանց աւելի
համաձայն են : Այրող մարդս կենաց շրջան
մ'ըլլալով , ամէն բան իր գոյութեան հետ կը-
կապակցի . ինչ որ կ'յայտնէ գունաթափ և
թոռմած գէմք մը , նոյնը կնշանակեն և կ'հաս-
տատեն ուրիշ նշաններն ալ . ինչպէս մարած ձայն
մը , գողգոջուն քալուածք մը , վարանեալ միտք
մը , օղի փոփոխութեանց ենթակայութիւն մը ,
և այլն : Միտքն , եթէ ունի թոյներ , որոնց-
մով մարմինը կ'թունաւորի , ունի նաև գեղ-
թափներ (բանդէհեբէբ) , որք զանի կպահպանեն
և կ'բուժեն : Աստի , նոյն ինքն գեղեցկու-
թիւնն ալ մէկ նպատակաւ , նշան է առողջու-
թեան , զի գործարաններուն ներդաշնակու-
թիւնը , ձեւերուն ներդաշնակութեամբը կ'յայտ-
նուի : Արեմն , եթէ մարդս առաքինութեամբ
կ'գեղեցկանայ , եթէ մոլութիւնն իր տգեղու-
թեան պատճառ է , կրնայ ուրացուիլ թէ մէկն ,
առաքինութիւնն՝ առողջութիւնը կպահէ , և թէ
միւսն , այսինքն մոլութիւնը , զանի կ'մնասէ :

Բնութիւնն , եթէ համարձակիմ ըսելու ,
գաղտնի գատաւոր մ'է . իր իրաւաբանութիւնն
ըլլալով համբերող , միշտ աչալուրջ , բան մը
իրմէ չփախչիր : Բնութիւնը կ'ճանաչէ և կտեսնէ
մարդուս աչքին չերեցած , և իր օրէնքներովն

անընդունելի եղած յանցանքները : Նույն ժամանակ
զերազոյն , յախանաական սրտումներն , առա-
ջին սկզբունքէ մը բխեալ , սերնդէ սերունդ
կ'յաջորդեն , և թո՛ւն , որ վճատութենէն ալ
կակսի իր ցաւոյ զազանքն անարգել , կրնայ
մնտակով զանել իր քաշածներուն պատճառն
իւր նախաճարց շախաղանցութեանց մէջ : Զին
առածը , թէ ' յանցաւորին պէտք է ներել ' , ոչ
միայն ըստ իրաւանց և բարոյականի իր ճշտար-
տութիւնը կ'զանէ , այլ նաև ըստ նիւթականին :
Նոյն որ վերոյիշեալ խրատները հիւանդութեանց
ճննդեան միայ ըսեն , կարօտ է օգոգուիլ մարդ-
կութեան բարեկամ բնադիտէ մը : զի այնպիսին
կարող պիտի ըլլայ ցոյցնել ամեն մայրկեան և
ամենայն զիբութեանը , թէ ներկայ սերնդեան
սկարսութեան և հիւանդութեանց աղբիւրն
աւելի բարոյական , քան թէ փիզիկական պատ-
ճառաց մէջ կ'զանուի : և թէ զանոնք նախա-
տեսելով արտարութեաւ զարմանք , չէ թէ միայն
նիւթական կամ փիզիկական պատարական-
թիւնն է , այլ աւելի բարձր , պսիւնքն բարո-
յական , կամ մէկ խօսքով , կասարեալ զաստի-
արականութիւնը : Ըստ անգամ բժիշկը կրամ-
բասուին , և երբեմն ալ իրաւամբ , մի միայն
նիւթազէտ բնադնուն , և մարդս՝ միայն սկզբի ,
կրճիկի , միտերու , սրեան , ճեղերու , աղեքնե-

բու , մաշկերու , և այլն , միութիւն մը , օգին
 թմբուածինովն ասորդ գոյութիւն մը նկատու-
 թուն , ու մարդուն բարոյական մասը մտնալով ,
 Այս անբանասանութիւնն , իրաւակը կամ յան-
 իրակ , այսու ամենայնիւ մեր վարդապետութիւնը
 չկրնար ջնջել : Մենք առաքինութիւնն առող-
 ջութեան հետ միացեալ ըլլալն հաստատուով ,
 ոչ բարոյականին և ոչ կրօնադիտաց գէժ խօ-
 սած կըլլանք : Այն մարդիկն , որոնց համար ,
 բարերար բնութիւնն , երջանիկ կազմուածքով
 մը , բարոյական յօժարութեանց կատարելա-
 գործութիւնը գիւրացուցած է , զի ինչպէս որ
 արհեստից համար ծնած գերազոյն տաղանդներ
 կան , նոյնպէս կան նաև բարոյականութեան մա-
 սին գերազանց սակզծուած հոգիներ , ինչպէս են
 Մակոս-Աւրելիոս ,* Սոկրատ ,** Հուսարտ ,***
 Նէն ,**** և այլն , նոյնպէս ալ հոգեկան և

* Փիլիսոփայ , ծնաւ 121 թն Քրիստոսէ
 առաջ ի Հռովմ , աղնուական ընտանիքէ . մե-
 աւա 180 թն (Քրիստոսէ առաջ) : Հաս դրու-
 թիւններ ունի , որոնցմէ շատերը զանազան լեզ-
 րաց թարգմանեալ է :

** Հայն Փիլիսոփայ հռչակաւոր , ծնաւ
 Աթէնա 470 թն Քրիստոսէ առաջ . հայրը
 քանդակագործ Սոփրոնիոս անուն , մայրն ալ
 դայեակ մ'էր , Սկնարէթ անուն : Ինքն ալ հօրն

մարմնական երկու առողջութեանց այս ներ-
դաշնակութիւնն անշուշտ ասոնց մէջ աւելի կա-
տարեալ և աւելի հաճոյական պիտի տեսնուի ,
քան թէ աւելի պակաս յարմարութիւն ունե-
ցողներուն մէջ . բայց այս կնամանի , աւազոտ

արհեստին ծառայեց , բայց շուտով թողուց ,
դիտութեանց հետեւելու . իբրև քաղաքացի բո-
լոր պարտաւորութիւնները կկատարէր թէ խա-
ղաղութեան , և թէ պատերազմի ատեն : Իր
քաջութեամբը հռչակաւոր եղաւ շատ անգամ ,
մասնաւորապէս Թանակրի մէջ և Տէլիուժի
պատերազմին , որ ատեն Քսէնոփոնի և Աշ-
կիբիադէսի կեանքն ազատեց : Ամէն տեսակ ա-
ռաքինութեանց , թէ հասարակաց և թէ ան-
հատականաց , օրինակ հանդիսացաւ . հռչակա-
ւոր եղաւ իր անշահախնդրութեան , բարեսր-
տութեան և հոգւոյ հաւասարութեանը համար :
Ինչպէս կպատմուի թէ , Քսանթիպպոս իր կինը
շատ անգամ փորձեց իր համբերութեան աս-
տիճանը : Ա երջապէս արժանի եղաւ , Վեղիփոին
պատգամախօս Քուրմէն , մարդոց ամէնէն իմաս-
տունը կոչուելու : Այսու ամենայնիւ շատ թըշ-
նամիներ ունեցաւ : 424 թուականէն (Քրիս-
տոսէ առաջ) սկսեալ , Արիստոփանէս բանաս-
տեղծը զանի տեսարան հանեց . վերջապէս իր
թշնամիներէն երեքն , Անիթուս , մեծ և կարող
մարդ . Մէլիթուս , բանաստեղծ , և Վիքոն ,
քաղաքական ճարտարախօս , իրեն դէմ միացան

երկրէ մը փոքր ինչ պտուղ և ծաղիկ հանելու
համար ծանր աշխատութեանց կարօտելուն : Նայց
երկնային լուսոյ ճառագայթներն որոտման ա-
տենի կայծակին նման աւելի լուսով պիտի փայ-
լին , երբ աւելի մութ գիշերուան մը մէջ ցայ-

և զրպարտեցին զինքն , ըսելով թէ երիտա-
սարգութիւնը կմոլորցնէ , և նոր Մատուածու-
թիւններ կաւելցնէ : Չուզեց անոնց դէմ դնել ,
և ընդդէմ իւր անմեղութեան , մոլախինդ
(պալարը խարայ) թոյնը խմեց : Նանտ եղած
ատենն իր բարեկամները ճար գտան զինքը
փախցնելու . սակայն մերժեց , օրինաց դէմ
չգործելու համար : Մեռաւ 400 թուականին
(Քրիստոսէ առաջ) զարմանալի խոնարհու-
թեամբ և քաջութեամբ : Սոկրատ՝ փիլիսոփա-
յութեան պատմութեանը մէջ մեծ տեղ ունի :
Ասրատէր բոլոր փիլիսոփաներն , որք մարդուն
և բարոյականութեան վրայ զբաղին , կրկնելով
յաճախ սա առածը , թանիք շէշ : Սոկրատ բա-
րոյական գիտութեան վրայ առաջին գրող ճանչ-
ցրուած է . զանազան մասանց բաժանեց առա-
քինութիւնները (խոհեմութիւն , ժուժկալու-
թիւն , արդարութիւն , ևն) : Մեղի-թի-ն ընելը ,
կըսէր , երջանի-թեան հասնելու առիճն հասարակ
ֆիլոսոֆ է :

*** (Ղօն) Հօուարտ Մեղիացի հռչակաւոր
մարդասէր , ծնաւ 1726ին . հայրը պատերու ներ-
կեալ թուղթ ծախող վաճառական մ'էր , որոյ մեծ

տին , ու նիւթական ծածկոցը պիտի փոխեն ,
 ինչպէս որ այն տեսնուեցաւ Աղկրատին դիմաց
 վրայ . և ահա ասոր համար է որ Ապողոնի
 խօսքերն երթալով աւելի կհաստատուին : « Արե-
 սին խորշոճներն (փոխերն) անգամ իրենց գարունն ու-

հարստութիւն թողուց : Օրովու վրայ բռնուե-
 լուն և բաւական ատեն դերի մնալուն , այն-
 քան սիրտը շարժեցաւ բանտարկելոց վիճակին
 վրայ , որ որոշեց իր կեանքն անոնց օգտին զո-
 հելու : Վրեթէ բոլոր Աւրոպան ճանապար-
 հորդեց , բանտերն , անկեղանոցները , հիւան-
 դանոցներն աչքէ անցընելու , նոյն տեղեաց
 առողջապահիկ կանոնաց դէմ եղածներուն մի-
 ջոցներ հնարելու , և հիւանդները խնամելու :
 Մեռաւ 1790ին գէշ տենդէ մը զոր ստա-
 ցաւ Քերսոնի քաղաքը , Սուսիոյ մէջ , նոյն
 հիւանդութեամբ պառկող հիւանդ մը խնա-
 մելուն : Իր քաղաքացիքն ասոր մահուանէն ետքն ,
 արձան մը կանգնեցին : Ասի , շատ գրութիւն-
 ներ թողուց թէ Անգղիոյ և թէ Աւրոպիոյ
 քաղաքաց մէջ պտրտած հիւանդանոցներուն
 վրայ , որոնցմէ խիստ շատերն Աւրոպական լեզ-
 ուաց թարգմանեալ են :

*** Ամերիգայի Ռէնսիլվանեայի օրէնըս-
 դէտը , ծնաւ 1 յոնտոն 1644ին . հայրն էր Ալը
 Ռիլեամ Ռէն , Անգղիացի Օրվապետ , որ մեծ
 ծառայութիւններ ըրաւ Աթիւարթներու ցեղէն
 եղող թագաւորներուն : Վաղղիա , Ստորին-Վա-

նք" : Ա երջապէս , և ի նչ է առողջութիւնն ,
եթէ ոչ կենաց գործողութիւններուն գեղեց-
կութիւնն : Արբ առաքինութիւնն՝ ընտիր գոր-
ծիք մը կգտնէ , իր արդիւնքները դիւրութեամբ
կկատարին , և այս ալ իր գերագունութիւնը

հանգները ճամբորդեց , ուսկից դարձին Վու-
էքըր եղաւ , որոյ համար Իրլանտիոյ մէջ բան-
տարկուեցաւ և հայրն ալ տնէն վռնտեց : Ասոր
վրայ գրել իր և նոր աղանդին վրայ քարոզել
սկսեց , որոյ համար երկու անգամ ալ Աոնտոն
բանտարկուեցաւ : 40 000 Անգղիական ոսկի ,
(5,000,000 դրուշ) և 400,000 ֆրանք ալ կա-
ռավարութենէն առնելիք ժառանգ մնաց , որոյ
փոխանակ , այսինքն 400,000 ֆրանքի , Ամերի-
գայի Միացեալ Վահանգաց Տըլաւէրի կողմէն
երկիր ընդունեց , ուր հիմնարկեց 1681 ին գե-
ղեցիկ գաղթականութիւն մը , և կոչեց զանի
Ռէնսիլվանիա : Աոն ամէն ազգաց և կրօնից
համար , անխտրաբար անկեղանոց մը բացաւ ,
դաշնակցութիւններ ըրաւ վայրենեաց հետ , զորս
հաւատարմութեամբ պահեց կէտ առ կէտ , գե-
րութիւնը ջնջեց , գաղթականաց համար Սահ-
մանադրութիւն մը խմբագրեց , 24 յօդուած-
ներէ բաղկացեալ , (այս եղաւ հիմն Միացեալ
Վահանգաց Սահմանադրութեան) , և հիմնար-
կեց Պիլատէլֆիա քաղաքն : Անգղիա զառնա-
լով , Ղէյմս Ռ. Թագաւորին սիրելի եղաւ ,
և այնուհետեւ ատելի Ռեիլեամ Վ. ի , և որով
զրկուեցաւ իր վարչութենէն , բայց կրկին ձեռքն

նշմարելու համար . որ ան ատեն գործերն ալ
աւելի պարզ և բնական կերևին , բայց անկա-
րելի է ներդաշնակութիւն չունեցող գործիքէ
մը անուշ ձայներ հանել . և ինչպէս որ , հան-
դիսաւոր վայրկեանի մը մէջ , երկայն ժամանակ
պահ մնացած գեղեցկութիւնը , կրնայ մէկէն
ի մէկ բարերար մարդու մը երեսը լուսաւորել ,
նոյնպէս ալ շատ անգամ առողջութեան թան-
կագին հարստութիւնը ձեռք ձգելու համար ,
խորին և համարձակ որոշում մը բաւական է :

“ Մի ճորձեր , ըսած է , Վալաթէո , երև-
ելի խտրագիման , թ' ջանար , ճարդս գեղեց-
կացնել , առանց անոր հացս-նի-նը բար-ոտելու ” :
Մենք ալ համողմամբ և կատարեալ հաւատով
կաւելցնենք թէ “ էնէ զանի ա-ելի բար-ոտելու-
չէս , անոր առողջո-նի-նը պահել թ' ճորձեր ” :

անցուց 1696ին , և յետոյ գնաց Մեքիկայ
երկու տարի : Արկին անգամ Արոպայ դար-
ձաւ , նոր Վաղթականութեան վաճառականու-
թեան ծաւալման օգտակար արտօնութիւններ
առնելու , և մեռաւ 1718ին Պէոքշայրի մէջ :

Փիլիսոփայք , Նէնն , յաճախ կ'իշեն իբրև
օրինակ իմաստութեան և մարդասիրութեան :
Մօնթէսքիէօ զանի , նոր Վիկուրքոս կանուանէ :
Եսի շատ գործեր ալ գրած է :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Ր Ո Ր Գ

Արևազայտ-Ռե-ն :

Արևազայտ-Ռե-նը ճարտչային Բն-Ռե-ան
Տեղ շերտի-լե-ն* պաշտօնը կհասարէ . նա
է աշխարհի առաջնորդն . անով է որ
ճարտչս ինքս Բարի և ինքս շար կուլայ :
Շեյնը** :

Նոր դարուս շոգեբանները կնեղանան
իրենց նախորդներուն դէմ , մարդկային մտաց
միութիւնը չճանչցած ըլլալուն , վերին և ստու
րին կարգի բազմաթիւ կարողութիւններ որո
շելուն , ինչպէս՝ բանն , իմաստութիւնն , իմա
ցականութիւնը , կամքն , երևակայութիւնն , յի
շողութիւնն , և այլն : Ստոյգ է այս նախատինքն ,
եթէ իմացական կարողութիւն ըսելով գործող
զօրութիւններ կ'իմացուին . զի միտքը միակ զօ
րութիւն մ'է , կատարեալ , անբաժանելի , և
իր ինչ ըլլալը միայն իւր գործունէութեան

*Չաստուած ճարտարասութեան , վաճա
ռականութեան և աւագակաց :

**Վերմանացի գրագէտ . ծնաւ 1749 ին
Վանկըվիզընի մէջ և մեռաւ 1803ին . 1776ին
Իւն-անուն օրագիրը հրատարակեց : Ուրիշ
շատ գրութիւններ ալ ունի :

ձևերովն ու արդիւնքներովը կհասկցուի . բայց
և այնպէս խիստ օգտակար է ամենայն պարզու-
թեամբ և որոշակի այս զանազան կատարելու-
թեանց նշանները դասել : Մենք կպարտաւո-
րինք , ուրեմն , շնորհակալ ըլլալ հին դպրո-
ցին , մարդս լուծելը մեզ սովորեցնելուն , փո-
խանակ զանի ամենայն ապշութեամբ իբրև հը-
րաշք նկատելու : Մենք մեր դասատուաց դա-
սերուն պիտի հետեինք , և առանց մոռնալու
իր ամբողջութեանը մէջ մարդուս իմացական
կարողութեանը զմայլելու և անիկայ գոհու-
թեամբ նկատելու , սոյն կարողութեան գոր-
ծողութիւնը պիտի սովորինք , իր երևոյթից զա-
նազանութեանը մէջ : Արոնք երեք զանազան
խումբեր կձևացնեն , և կդասուին այսպէս —
մտածելու կարողութիւն , զգալու կարողու-
թիւն , (որոյ մէջ կպարունակին երևակայու-
թիւնն և զգացմունք) և կամենալու կարողու-
թիւն : Իմացական կենաց սնունդն են խոր-
հրդածութիւնք , իւր կենսական օդն են զգաց-
մունք , իւր Ֆիզիքական կրթութիւնքն են կամ-
քին գործերը : Վնենք , ուրեմն , այս երրակի
տեսութեանց մէջ , թէ ի՞նչ է հոգւոյն ազդե-
ցութիւնը , մարդս նուաճող զգալի ցաւոց մէջ :
Եթէ մտաց պիտութեան մէջ , աստիճաններ
ընդունիլ կարելի է , պէտք է դնել երևակայու-

Եւ զանոն ամենէն ստորին , մէջ տեղը՝ հասնի , իսկ
ամենէն վերը քանն : Այս կարգաւ է ահա որ
մարդուս ապրելու ատենն , իր իմացական կարող
ուժութիւնները կկատարելագործուին : Տղան կե-
րուի , երիտասարդը կփփփփի , իսկ հասուն մարդը
կհորատի . և եթէ ստոյգ է որ բնութիւնն , իւր
գործոց մէջ , պղտիկէն մեծը կերթայ , այս բա-
ժանումն ալ հաստատուն է : Աստի քանի որ
երևակայութեամբ կսկսի , հետեւինք իրեն ու-
րեմն . զի երևակայութիւնն իմացական աշխար-
հին և Ֆիզիքական աշխարհին մէջ ձգուած կա-
մուրջին կնմանի : Արաշալի , փոփոխական , և
անբնական զօրութիւն մ'է , և ոչ մէկերնիս
կրնանք ըսել որ զանի թէ հոգւոյն կամ թէ մարմ-
նոյն յատկացնելու է , եթէ մենք զանի կկա-
ռավարենք , և թէ մենք անով կկառավարուինք .
և ահա չկրնալ որոշելնիս է որ մեզ իրաւունք
կուտայ զանի նկատել իբրև միջնորդ բարոյա-
կան և Ֆիզիքական գործողութեան մէջ . ասով
միայն անոր կարեօրութիւնն աւելի լաւ կըբըռ-
նենք : Արդարև , մեր մէջը տեղի ունեցած կամ
անցած երևոյթից ուշի ուշով քննութեամբ մը
պիտի ճանաչենք թէ , ոչ մտածելն , ոչ փա-
փաքելը , մեր մարմնոյն վերայ առանց միջնորդի
գործողութիւն մ'ունին , այլ միայն երևակա-
յութեան օգնութեամբը կկատարուին : Ահա

քննութիւն մը , որ անգին է միանգամայն թէ
հոգեբանին և թէ բժիշկին : Արեւակայութիւնն
խմացական կազմուածքէն զատուած բոլոր ան-
դամոց շարժուն զօրութիւնը , շարժառիթն ու
աննդարար մայրն է : Առանց անոր , ամէն պատ-
կեր խաւարած , բոլոր միտքերը համր և ամուլ ,
ամէն զգացմունք վայրենի և կոշտ են : Արեւա-
կայութիւնն է մայր երազոց , մայր բանաստեղ-
ծութեան , և առանց բանաստեղծութեան , և
ոչ բան մը գերագոյն է : “Անդհանրապէս ը-
սաւ , Հէրտլըր , երեւակայութիւնն է , հոգւոյն
բոլոր կարողութեանց մէջէն ամենէն քիչ սով-
րուածն , և ամենէն սակաւ ուշադրութեան
գրաւուածը : Օ՛ի , երեւակայութիւնն , ամբողջ
կազմուածքին հետ միացեալ ըլլալով , մանա-
ւանդ ջղաց և ուղեղին , զոր կապացուցանեն
այնքան տարօրինակ հիւանդութիւնք , կերեայ
թէ , ոչ միայն հոգւոյն բոլոր գերագոյն կա-
րողութեանց հիմն ու կայն է , այլ նաև միտքն
ու մարմինն իրար միացնող կայն : Արեւակա-
յութիւնն է մտածելու կարողութեան ծառա-
յութեանն յատկացեալ բոլոր նիւթական կազ-
մուածքին ծաղիկը” :

Քանթ երեւելի փիլիսոփայն , Հէր-
տլըրի հակառակօրդը , հաստատեց ևս թէ երե-
ւակայութեան շարժիչ զօրութիւնն աւելի ներ-

քին և թափանցիկ է քան զամենայն զգալի զօրութիւն : “Մարդ մը , կըսէր շատ անգամ , որ սիրելի ընկերութեան մը զուարճութիւնը կատարեալ հաճոյքով զգացած է , աւելի ակտիւ թակով պիտի ուտէ՝ քան թէ երկու ժամ ձիով պտըտելէն յետոյ . — զբօսացուցիչ ընթերցում մը մարմնոյ կրթութենէ աւելի օգտակար է առողջութեան ” : Այս մտօք , կամ նպատակաւ , կնկատէր նաև քուն ատենի երազներն , իբրև տեսակ մը շարժում բնութեան , կազմուածքին մեքենայն պահելու :

Ամեկնէր թէ ընտիր ընկերութեան մ'ուրախութիւնն՝ արդիւնք է դիւրամարսութեան , և անտի ծագած աղէկութիւնն առողջութեան . այս միաւորութեանց ճշմարիտ և ընտիր նպատակն ուր կսպառին , ամենազնիւ զգացողութիւններն ու մտաց բոլոր գանձերն ալ : Աւրիշ Տաղանդ մ'ալ , “հոգւոյ կլիման” կոչած է երեակայութիւնն :

Իմացական հիւանդութիւնք ալ իրենց արմատն ու կեդրոնը , միմիայն երեակայութեան մէջ ունին : Օ՛րի եթէ այս հիւանդութեանց կեդրոնը միտքն ըլլար , սխալմունք կամ մոլորութիւնք պիտի ըլլային , և ոչ թէ հիւանդութիւնք : Այժմէ մարմնէ յառաջ գային , հոգեկան հիւանդութիւններ չպիտի ըլլային : Մարդկու-

Թեան այս տխուր արկածքը ծնունդ առնելու
համար, պէտք է որ մարմինն ու հոգին իրա-
րու դէմ կից ըլլան, և ահա այս միութիւնն
ալ ուրիշ բանով չկրնար ըլլալ, այլ միայն
երեակայութեամբ: Ահա առողջաբանութեան
գերագոյն և ճշմարիտ պաշտօնն է, միշտ այս սերէ
եղող հիւանդութիւնք հետի նետել:

Երեակայութեան կեդրոնն է նիւթական
աշխարհէն դուրս: Մարդկային կենաց թշուա-
ռութիւնն և երջանկութիւնն ըստ քմայ այս
զօրութեան կանոնաւոր կամ անկանոն կրթու-
թենէն ու գործածութենէն կախումն ունի:
Երբ չափէ դուրս զօրանայ, արթուն ատեննիս
անգամ մեզ կերազեցնէ, որ է յիմարութեան
առաջին աստիճանը: Բանաստեղծին նայուածքն
անգամ, մտացածին հայեցողութեան մէջ յա-
փըշտակեալ, գոնէ երբեմն ալ առ ինքն յատ-
կացուցած չունի, ինչպէս մահառիթ հրապոյր-
քով մը, զինքը պաշարող սոսկալի ուրուա-
կաններ, այնքան ժամանակ, որքան իւր աչ-
քերը՝ գեղեցկին, երկնային աստղին, դարձած
կկենան: Վոյութեան հասարակ պայմաններուն
մէջ ալ, երեակայութիւնը մեր վրայ, մութ և
անդադար աշխատութեամբ մը, տեսակ մը նո-
րողիչ զօրութիւն չ'ներգործեր: Հօր և մօր
միութեանը մէջ, ըստ մեծի մասին, տղուն

ձևերն առաջուց չորոշեր : Աւ եթէ , այս նկատմամբ , մարդս բողոքովին երևակայութեան որդին է . այս զօրութիւնն ալ սկզբնական սկըզբունք մը չէ մի մեր մէջ : Արնանք ըսել թէ նա ընդ մեզ է , մենք մերն ըլլալէն առաջ , և ըլլալէ դադրելէ ետքն ալ : Նա ընդ մեզ է , երբ մեր անձնիշխանութիւնը նուաճեալ , և կայեալ է : Տղայութեան , քունի , խենդութեան , մտացածին բանդագուշանաց մէջ : Ինչ որ է արտաքին աշխարհս , այս ամէն ազդեցութիւններովն , արտաքին մարդու համար , երևակայութիւնն , այս ներքին աշխարհն ալ , որ կենաց գոյութիւնն ու հիմը կ'յօրինէ , նոյնն է ներքին մարդուն համար : Ինչպէս , ուրեմն , իր գործողութիւնն առողջութեան նկատմամբ աներկբայելի կըլլայ : “ Եւստ անգամ , ըսաւ , Վիշթէնպէրկ* , ինքզինքս ամբողջ ժամերով երազեցի , և ամէն տեսակ մտացածին խորհրդոց տուի . առանց այս բարոյական դարմանի , որ ամէն տարի ջուրերն երթալու ատենս կընէի , անկարելի էր որ մինչև ցարդ ապրէի ” : Քիչ մը վերը զգացողութիւնն ու երևակայութիւնը մի և նոյն կարողութեան մէջ կըլինու-

---

* (Ղործ-Քռիսթոֆ) . Ֆիզիքագէտ և բարոյագէտ . ծնաւ 1742ին և մեռաւ 1799 ին Տարուշթատի մէջ : Եւստ գրութիւններ ունի :

Թին ըսելովս , միանգամայն թէ մէկին և թէ՛
միւսին աւելի քացարձակ սահման մը տալէ հետի
կենալ չուզեցի : Իմ կարծիքս էր հասկցնել թէ
արդարև զգացողութիւնն ու երևակայութիւնը
մի և նոյն կարողութիւնն են՝ կրաւորական կամ
ներգործական եղած ատենի նկատմամբ : Արե-
ւակայութեան աշխատութիւնը զգացողութիւն
մը կպահանջէ . այն ատեն կզգանք , երբ որ
կերևակայենք . ահա այս պարագայիս մէջ երե-
ւակայութիւնը ներգործական է , իսկ զգացո-
ղութիւնը կրաւորական : Բիչ մը խորհելով
կրնայ հասկցուիլ թէ այս ըսածնիս բառաշա-
րութիւն մը չէ : Մեր գոյութեան զգայուն
կողմն աշխարհիս ներկայացնելը , թշնամոյն թու-
րին առջև կուրծքը մերկացնել է : Արտաքին
պատճառաց գործողութեան՝ ներգործական ե-
րևակայութիւն մը դէմ դնելը , զինուիլ և
ինքզինքը պաշտպանել է : Արեմն , ասոր , ինչ-
պէս բոլոր բաներու մէջ ալ , ուրախութիւն և
ցաւ մի և նոյն աղբիւրէ կձնին : Ամէն մարդ ,
պատմութեամբ և օրինակօք , երևակայութեան՝
հիւանդութեանց վրայ ըրած առողջարար կամ
հակառակ ազդեցութիւնը կճանաչէ : Արդարացի
չէ՞ մի հետեցնել թէ հիւանդութիւնները բը-
ժըշկելու կարող պատճառ մը , կրնայ ևս զա-
նոնք դարցնել : Աւ թէ մի և նոյն պատճառն

որ զանոնք ծանրացնելու զօրութիւնն ունի ,
կրնայ ևս զանոնք մինչև մահառիթ ընել տալու :
Տես այն թշուառաց ցաւերն որչափ ծանր և
վտանգաւոր են , որք ինքզինքնին երեւկայա-
կան հիւանդութենէ մը զարնուած կարծելով ,
ուշ կամ կանուխ ստուգապէս նոյն հիւան-
դութեանց ենթակայ կը լլան :

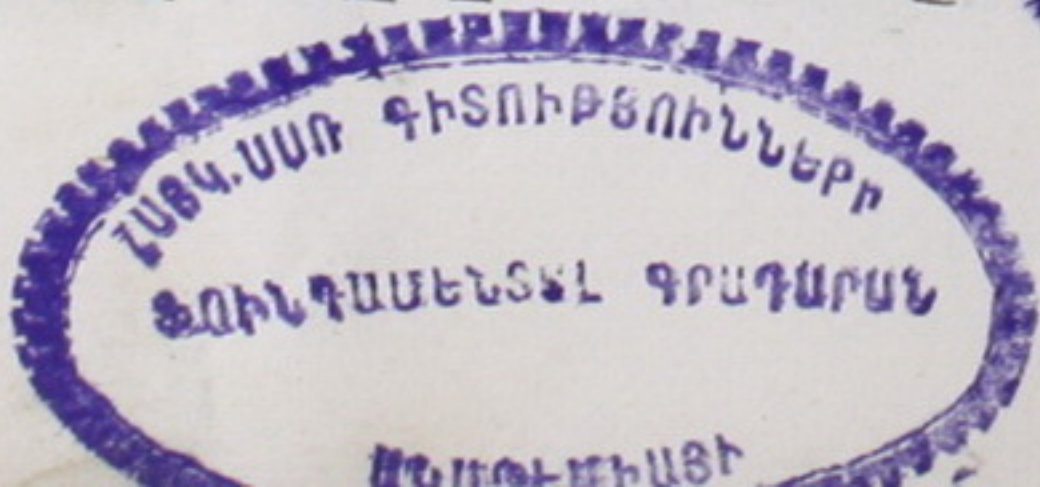
Վ. յսպիսի երեոյթի մը բնաղննական պատ-
ճառը միշտ դէպ ի մի և նոյն անդամի մը վրայ
շարունակ ջղային ձգտումն է , որ վերջապէս իր
մարմնական շրջանն ալ կզարնէ : Պօհէռավի*
այն աշակերտը կ'իշուի , որոյ վրայ իր դասա-

---

* Հռչակաւոր բժիշկ , ծնաւ 1868ին Շէյ-
տի մօտ Արուստի մէջ . հայրն ուղեց նախ
զինքը կղեր ընել , բայց բնական գիտութեանց
վրայ աւելի ճաշակ ունենալով , բժիշկ եղաւ
1696ին , այսինքն 28 տարեկան . հետզհետէ
չորս տեսակ գիտութեան , տեսական՝ գործնա-
կան , տնկաբանութեան , և տարրալուծութեան
դասատու կոչուեցաւ , ամենուն մէջ ալ մէկզմէկէ
աւելի յաջողելով . բաւական ատեն ալ այս
չորս դասերը միանգամայն կրնէր : Մեռաւ
1738ին : Վսի իր դարուն մէջ բժշկութեան
վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ թէ՛ դասե-
րովն և թէ՛ գրութիւններովն : Վսի լուծեց ա-
րիւնը , կաթն , և այլն . անհամար գործեր ունի :

404]

տուին դասերուն մէջ նկարագրած բոլոր հիւ-
 ւանդութիւններն յաջորդաբար տեսնուեցան ,
 ինչպէս տենդ և բորբոքում ձմեռը , ջղային
 հիւանդութիւն ամառն , և այնքան սաստիկ որ
 վերջապէս իր կեանքը վտանգի դնող ուսմունքը
 թողուլ ստիպուեցաւ : Անգղիացի ծառայ մը ,
 օրագրոյ մը մէջ կատղած շան մը խածնելէն
 յառաջ եկած սոսկալի մահուան մը պատմու-
 թիւնը կարդալով , անմիջապէս ինքն ալ նոյն
 հիւանդութենէն բռնուեցաւ , և արդարեւ սոյն
 հիւանդութեան դէմ գործածուած դեղով կըր-
 ցաւ ազատիլ : (Պոլիթանիա ( )րագիր , Անգղի-
 ական , Ապրիլ , 1825) : Այն թշուառներն՝
 որոնց երիտասարդութեան շուայտութիւններն
 իրենց խղճի խայթ կուտան , և իրենց չափա-
 ղանցութեանց հետևութիւններէն կսարսափին ,
 ինքզինքնին ենթակայ ըրած հիւանդութեանց
 պատկերը մտքերնուն մէջ կգծուին , և ահա այս
 անդադար վախերը վերջապէս Ա Էրքարտին (բը-
 ժիշկ) նկարագրած երևաչապահան խոտորին են-
 թակայ կընեն , որ է տխուր հետևութիւն ֆի-
 ղիքական և բարոյական վախերու : Ամէն բժիշկ ,
 մանաւանդ մեր այս լուսաւորեալ ժամանակին
 մէջ , յաճախ առիթ կունենայ այս տեսակ օրի-
 նակներ տեսնելու և քննելու : Աչաց հիւան-
 դութիւնները սովորելու ատեն , շատ անգամ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ ԿԻԼԻԿԻԱ

1. ԿԻԼԻԿԻԱ, հնդարարակախ առիան առ-
գամ ծը :

2. Բաժանորդագրութեանը արդեկան է :

3. Տարեկան գինը ԿԱՆՍՏԱՆԻ ԿԻԿ ՍԻ-
ՑԱԹԻ ՄԱՏԻՏ է :

4. Անի Բառայն գինն է ԵՐԿՈՒ ՂՐՈՒՇ,
և առաջը կրնայ ծախսու առնել ա-
ռիան առիան, առանց Բաժանորդ գրու-
թեան :

Կանայն և յօդուառն հեղուեալ հասցեով
դիտէ և առաջը —

Տոմար Մ. Բ. Բաժանորդան, խմբ. գիր կի-
լիկա առաջը լի. Կոստանդնուպոլսի
Ղալաթի Տեղեբեկ խան. Թի. 14.

Docteur M. P. Utudjian
rédacteur du Guiliguia
Revue Hygiénique Arménienne.
Constantinople,
Galata, Deyirmen han N°. 14.